

III.

Grev C. E. Stolbergs Besøg ved det danske Hof i Efteraaret 1733.

Dette Resøg, der blev af gennemgribende Betydning for den danske Kirke, er indtil den nyeste Tid undgaaet Historikernes Opmærksomhed; selv Stolbergs Biograf E. M. Fürstemann, kjender intet dertil^a).

^a) Om tidligere Bestræbelser for at faa Stolberg her til Landet i Kh. Sml. 5. IV, 761.

Grev Christian Ernst af Stolberg-Wernigerode og Kong Kristian VI var Fætre, idet deres Mødre var Søstre¹⁾. De havde vel alt siden 1728 staaet i Forbindelse med hinanden og vexlet Breve; men Brevvexlingen havde kun i ringe Grad drejet sig om kirkelige Sager. Efter det ovennævnte Besøg blev det ganske anderledes. Fra nu af blev nemlig kirkelige Forhold i Danmark det stadige Forhandlingsemne mellem Fætrene, ved Siden af andre Forhold, der laa Kongen eller Greven paa Hjerte. Med Stolberg, den halleske Pietismes Mand, erobrer denne kirkelige Retning Kong Kristian og dermed den danske Kirkes Styrelse i hans Regeringstid. Men dette maatte ogsaa faa almindelige politiske Følger, da Statens og Kirkens Styrelse var saa nær forbundne med hinanden. Der er saaledes ingen Tvivl om, at Grev Stolberg ved sit Besøg har bidraget stærkt til det mere og mere spændte Forhold, som i Efteraaret og Vinteren 1733—34 udviklede sig mellem Kristian VI og hans Ministre²⁾.

Stærkest mærkes dog Stolbergs Indflydelse paa de kirkelige Forhold, og man kan trygt gaa ud fra, at de Forholdsregler, der her bleve truffene under og efter hans Ophold ved det danske Hof skyldes ham. Medens Kristian VI i de foregaaende Aar havde staaet vaklende, vinder han nu under Stolbergs Indflydelse et fast kirkepolitisk Stade. Hans Regerings første Aar havde i kirkelig Henseende været Brydningsaar baade herhjemme og andesteds. I Tyskland var den halleske Pietisme i Færd med at skille sig ud baade fra Herrnhuterne og fra Separatismen; Grev Stolberg stod som en af den halleske Pietismes ledende Mænd. Nu var det hans Opgave, om det kunde lykkes, at føre den dansk-norske Konge i den Retning, som han og »den halleske Koalition« ønskede.

Den 25. Sept. 1733 — to Dage efter Kristian VI's

¹⁾ H. L. Møller, Kong Kristian den Sjette og Grev K. E. Stolberg, S. 12 f.

²⁾ Holm, Danmark-Norges Hist. 1720—1814. II, 621.

Hjemkomst fra Norge — kom Stolberg til København og flyttede d. 28. ud til Fredensborg, hvor Kongen residerede¹⁾. De kirkelige Stridigheder var paa den Tid i fuld Gang. Sammenstødene under Norgesrejsen (Ole Hersleb, P. N. Holst o. a.) havde ikke dæmpet men skærpet dem. Nu var ogsaa Spangenberg kommen til Byen, og hans og de herrnhutiske Sødskendes Forsamlinger vakte betydelig Opsigt, og de ortodoxe undlod ikke, naar Lejlighed gaves, at gaa løs paa Pietisterne. Nogen direkte Paavisning af Stolbergs Indflydelse i disse Maaneder kan ikke føres; den mundtlige Samtale efterlader sjælden historiske Kildeskrifter; men naar der blev taget saa mildt, som der blev — mod Statsminister Rosenkrantz's Ønske — paa P. N. Holst, kan denne sikkert takke Stolberg derfor²⁾; og denne sidstes Indflydelse skyldes tydeligt nok ogsaa Udstedelsen af Forordn. af 7. Okt. 1733, som Rosenkrantz ligeledes var misfornøjet med, idet han frygtede for, at «alle Slags Nyhedskræmmere i Religionen» skulde tage Anledning deraf til frit at prædike deres Meninger«, da intet i Forordningen forbyder det³⁾.

Forordningen af 7. Oktober befaler under Straf af Mulkt «alle i vores Riger Danmark og Norge værende Gejstlige paa Prædikestolene at entholde sig fra al Skænden og Larmen, i Særdeleshed imod de saakaldte Pietister». Den maa være kommen som en Bombe for de Præster, som endnu paa denne Tid havde haabet at vende Kongen i ortodox Retning. Den betegner Vendepunktet i Kongens vaklende Kirkestyrelse, en Knæsættelse af den halleske Pietismes Tanker, en Sejr for Grev Stolberg og de med ham forbundne Venner i Tyskland. Intet Under derfor, at de ortodoxe Præster blev i høj Grad forbitrede; de kunde, som Kristian VI selv udtrykker det, «ikke ganske afholde sig fra al unyttig Tale paa Prædikestolen», og de paastod,

¹⁾ Schrøder til Francke 18/10 33 (Ark. i Halle).

²⁾ Kh. Sml. 5. IV, 325 f.

³⁾ Møller, Mnemosyne. II, 273.

at »man havde stoppet Munden paa dem«. Ved den aarlige Taksigelsesfest i Slutningen af Oktober i Anledning af Ildebrandens Ophør (1728) var der Præster i Kjøbenhavn, der talte imod Forordningen, ja en og anden skal tydelig have sagt, at han efter sin Samvittigheds og Skyldigheds Pligt vilde prædike imod alt, hvad han fandt farligt, saa længe han havde Liv i Kroppen og Blod i Aarerne¹⁾.

Resultatet var, at Forordningen ingenlunde bragte den Ro i Gemytterne, som Kongen havde haabet. Han lod derfor, sikkert ogsaa efter Stolbergs Raad, Biskop Worm endnu engang advare Præsterne om at tage sig iagt, »dersom de ikke selv vilde tilskrive sig det Uheld, som kunde møde dem«. Desuden gaves der de theologiske Professorer Ordre til i Kongens Navn at forestille Studiosis Theologiæ, som engang ville søge Præste-Embeder, at de maa beflitte sig paa den sande Gudsfrygt, ifald de ville blive hjulpsne²⁾.

Det kan ikke være tvivlsomt, at Stolbergs Besøg her har bidraget væsentligt til at fremme Pietismen i Hofkredsen; men lige saa vist er det, at han har haft til Formaal at fjerne Kongen fra Zinzendorf, og at det er lykkedes ham. Men det gik for sig i al Stilhed, saa at selv Zinzendorfs bedste Venner ikke vidste noget derom³⁾. Stolbergs theologiske Konferencer med Spangenberg, der i den Anledning var kaldt til ham, har næppe haft nogen Indflydelse paa Grevens vel befæstede Anskuelse om Herrnhutismen som en i kirkelig Henseende farlig Retning, der burde modarbejdes. Men overfor de i Anledning af Skriftestolen beængstede Præster anbefalede Stolberg, at Kongen skulde gaa frem med Sagtmodighed og lette Samvittighedsbyrden for dem.

Der er i Wernigerode opbevaret en tysk »Extrakt af

¹⁾ Efter den svenske Ministers Indberetning (Holm, Danmark-Norges Hist. 1720—1814. II, 621).

²⁾ Kr. VI til Rosenkrantz 10. Nov. 33. Mnem. III. Nr. 296.

³⁾ Se foran, S. 524.

en Skrivelse' fra Kongen af Danmark*, dat. 17. Okt. 1733, hvori det hedder: »Jeg spurgte ham, om han vilde sige mig, om han holdt Holst og Ewald for fromme eller onde Folk. Han sagde: for fromme. Nu, sagde jeg, saa vilde det jo være uforsvarligt handlet, om man jog saadanne bort, og beholdt dem, som slet ingen Samvittighed gør sig. En — det er Ole Hersleb — er allerede rejst bort; hvad har det hjulpet? Vi Mennesker kan saa let komme Gud i Vejen og hindre hans Værk. Det maa man vel tage sig i Agt for«.

Dette synes at være Spørgsmaal, som Kongen har forelagt Stolberg, og de vidne om det Omslag, der paa denne Tid under Grevens Paavirkning foregik i Kongens Betragtning af de opvakte noget urolige Færd, et Omslag, der træder endnu klarere frem under de Forhandlinger, der snart efter fulgte, da den kongl. Kommission i Anledning af Angrebene paa Pietisterne var kommen i Virksomhed. At denne Kommission er bleven nedsat efter Stolbergs Raad, maa ogsaa anses for højst sandsynligt. Ligeledes maa det antages, at den kongelige Konfessionarius Frawen ikke vilde have forløbet sig saa stærkt, hvis Stolbergs Nærværelse hos Kongen ikke havde sat ham i det Krigshumør, der forvoldte hans Fald. Spangenberg's Bortvisning fra København maa sikkert ogsaa anses for Grevens Værk. Sværmeriske Separatister var ham ligesaa meget imod som ortodoxe Præster.

Stolbergs Ophold her har saaledes haft betydningsfulde Følger for den danske Kirke, ikke mindst fordi Kristian VI i sin følgende Regeringstid¹⁾ næppe nogensinde foretog noget vigtigt Skridt i kirkelig Henseende, uden først at have hørt Stolbergs Mening om Sagen¹⁾.

¹⁾ Som et mærkeligt Exempel paa, hvor flittig Kongen var i at raadføre sig med Stolberg, kan anføres, at i Tidsrummet 10de til 20de Nov. 33 afgik der ikke mindre end 4 Breve til Wernigerode, uagtet de nys havde haft Lejlighed til udførlig mundtlig Drøftelse af Sagerne.

At Stolberg er bleven godt lønnet for sin Tjeneste — om end ikke direkte med Penge — kan ikke betvivles, naar man ser, hvor mange af hans Slægtninge og Protegéer der fandt Vej til Danmark, hvor de kom til at indtage anseelige og vel lønnede Stillinger. Alene dette, at Stolberg kunde faa sine Planer om Kristendommens Fremme i Danmark realiserede, maatte for en Mand af hans religiøse Anskuelser være en stor Tilfredsstillelse. At hans Afsked fra Hoffet har været i største Naade, fremgaar af et Brev, dat. Christiania 21. Nov. 1733, hvori Grev Chr. Rantzau fortæller: »Grevnen af Stolberg-Wernigerode har faaet Elefantordenen til sin Broder. Man siger, at Ordenen var bestemt for ham selv, men at han havde undskyldt sig med, at han var Kongen af Prøjsens Undersaat; men han er bleven hædret af Dronningen med hendes Orden, »l'union parfaite«, der til større Udmærkelse var prydet med Diamanter, som Tilfældet er med de Ordenstegn, Medlemmer af det kgl. Hus bærer«¹⁾).

Grev Stolberg var næppe kommen tilbage til Tyskland igen i Nov. 1733, før han atter satte sig i Forbindelse med Mændene af »den halleske Koalition«, og i Begyndelsen af December mødtes han ihvertfald med Professor G. A. Francke og Abbed J. A. Steinmetz til nogle Dages Raadslagning paa Wernigerode²⁾. Om andre har deltaget i denne Raadslagning, vides ikke, men det er sandsynligt. Som Stolberg i Sommeren 1733 stadig havde ladet Vennerne gennemse sine Skrivelser, saaledes vedblev han. Naar han ikke havde haft Tid til at faa Kongens Breve besvarede, betød det i Almindelighed, at han endnu ikke selv havde faaet Svar om Sagerne fra Francke og de andre Venner. Adskillige af de stolbergske Betænkninger bærer Vidne om, at de har gaaet gennem flere reviderende og korrigerende Venners Hænder.

¹⁾ Danske Saml., 2. R. II, 345.

²⁾ Stolberg til Kr. VI ¹²/₁₂ 33.

Kongens og Stolbergs kirkelige Korrespondance i Vinteren 1733—34 drejede sig væsentligt om to Ting, om Kommissionen, der var rettet mod de ortodokse Præster, og om Præstestandens Forbedring. Men, som rimeligt var, kom man stadig ind paa mange andre kirkelige Spørgsmaal, og den danske Konges hemmelige Minister paa Wernigerode har haft et stort Arbejde i denne Vinter.

Stolbergs Besøg ved det danske Hof i Efteraaret 1733 havde saaledes den Følge, at han og hans Raadgivere i Halle fik en afgørende Indflydelse paa den danske Kirkestyrelse, og at Zinzendorf blev spærret ude, selv om Kristian VI's officielle Brud med ham først fulgte fem Fjerdingaar senere, medens Dronningen ikke helt svigtede sin Ven i Herrnhut.